

Dunhuang Bölgesinden Çıkarılan Eski Uygurca Manihaist Metin Parçaları

Ancient Uyghurs from Dunhuang Region Manichaistic Text Fragments

Aysun Soyer

Düzce/Türkiye

aysunsoyer.as@gmail.com

orcid: 0000-0002-9638-8315

Atıf Citation

Soyer, Aysun (2024).
Dunhuang Bölgesinden
Çıkarılan Eski Uygurca
Manihaist Metin Parçaları.
BABUR Research, 3 (1),
217-238.

Gönderim Submitted

23.01.2024

Revizyon Revision

27.02.2024

Kabul Accepted

01.03.2024

Yayın Tarihi Publication Date

07.06.2024

Öz

Bu çalışmada, Dunhuang Mağarası'nda bulunan Eski Uygurca Manihaist el yazmalarının 5 tanesinin neşri sunulmuştur. Neşri yapılan el yazmaları şunlardır: Or. 8212/124, Pelliot Chinois 2961V, Pelliot Chinois 3407V, Pelliot Chinois 3072V, Pelliot Chinois 2969V. Yazmaların hem dinî hem de din dışı içeriklere sahip olması, Eski Uygurların inanç sistemleri, ritüelleri ve diğer dinî uygulamaları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Makalede, Uygurca Manihaist metinlerin çevirileri, dilbilimsel analizleri ve kültürel bağlamlarıyla ilgili bilgiler yer almaktadır. İncelenen beş el yazmasının detaylı bir incelemesini sunulmuştur. Bu yazı, dâhil edilen el yazmalarının yazı çevrimi, harf çevrimi ve Türkiye Türkçesine aktarımını içermektedir. Ayrıca, metne ilişkin açıklamalara da yer verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Eski Uygurca, Manihaizm, Manihaist el yazması, metin neşri

Abstract

This study presents the publication of 5 of the Old Uyghur Manichaean manuscripts found in Dunhuang Cave. The manuscripts that have been transcribed are as follows: Or. 8212/124, Pelliot Chinois 2961V, Pelliot Chinois 3407V, Pelliot Chinois 3072V, and Pelliot Chinois 2969V. The manuscripts' combination of religious and non-religious content offers valuable insights into the belief systems, rituals, and other religious practices of the Old Uyghurs. The article provides details on translations, linguistic analyses, and cultural contexts of Uyghur Manichaean texts, along with a thorough review of the five examined manuscripts. It includes the transcription, transliteration, and translation of the manuscripts into Turkish, as well as explanatory notes on the texts.

Key words: *Old Uyghur, Manichaeism, Manichaean manuscript, text publication*

0. Giriş

Uygurlar, geniş bir edebiyat geleneğine sahiptir ve bu edebiyatın içeriği hem dinî hem de dinî olmayan nitelikler taşır. Eski Uygurca yazmaların büyük bir bölümü, Soğd alfabesinden geliştirilen 18 harfli Uygur alfabesiyle yazılmıştır. Ancak, Uygurca yazılmış eserlerin bir kısmı Soğd, Mani, Brahmi ve Tibet alfabeleriyle ortaya konmuştur. Uygur dönemine ait Budist ve Manihaist metinler genellikle çeviri metinlerdir. Budist Uygur edebiyatı, büyük ölçüde Çince, Tibetçe, Sanskritçe, Toharca ve Soğdcadan yapılan çevirilerden oluşur. Bu metinler, viyanalar, sudurlar, çatikler, abidarmalar ve şiir parçaları gibi çeşitli türlerde yazılmıştır. Uygur metinleri, içeriklerine göre farklı kategorilere ayrılır: Manihaist metinler, Budist metinler, Nesturi metinler, din dışı metinler, senetler, kişisel ya da askeri mektuplar, tıp ve astrolojiye ait metinler, sözlükler, folklorik kaynaklar gibi sivil dokümanlar vb. (Zieme 1969: 1). Uygur metinlerinin çoğu Budist çevrelere ait iken, Manihaist metinler de önemli bir yer tutar. Uygurca yazılmış Hıristiyanlık'ın Nesturî mezhebi ile ilgili eserlerin sayısı ise son derece sınırlıdır.

Budist Uygur edebiyatındaki eserlerin çoğunda genişletme ve eklemeler yapılarak metnin daha iyi anlaşılır hale getirilmiştir. Yazmalar genellikle pustaka formatında veya Çin kitap tomarı tarzında hazırlanmıştır. Budist Uygurların yazdığı veya çevirdiği metinler arasında Buda ve Bodhisattvaların yaşam öykülerini anlatan avadana ve jataka öyküleri bulunur. Bu öyküler, rahiplerin halka okuduğu cemaat toplantılarında sıklıkla kullanılmıştır (Demirci, 2016: 30-31). Bunların yanı sıra, Budist Uygurların yazdığı veya çevirdiği sūtralar da vardır.

Manihaist Uygur edebiyatı ise Manihaizm döneminde ortaya çıkmıştır. Metinler genellikle küçük boyutlu yazmalardır ve yazılar titizlikle hazırlanmıştır. Bu edebiyat türünde öyküler, dinî metinler, yönetmelikler, tövbe duaları ve ilahiler bulunur (Ercilasun 2015: 232). Manihaist metinler üzerinde birçok çalışma yapılmış ve bu metinlerin çeşitli yayınlar aracılığıyla günümüze ulaşması sağlanmıştır.

Dunhuang Uygur metinleri, hem Kütüphane Mağarası'ndan hem de Mogao Kuzey Mağaralarından çıkarılan yazma veya baskı eserlerini ifade eder. Bu metinler, genel olarak Uygur harfli olup Çince veya Tibetçe metinler kadar sık olmasa da önemlidir. Birçok ülkede bulunan bu yazmalar, genellikle Uygur harfli yazma parçalarıdır. Genellikle, düz Uygur yazısı veya işlek/kursiv Uygur yazısıyla yazılmışlardır. Bazı metinlerde, Çince karakterlerle yazılmış Çince ifadelerin de bulunduğu görülür. Ayrıca, Uygurca metinlerin, özellikle Çince, Tibetçe veya Tangutça yazılı başka metinlerin arkasına yazıldığı sıkça görülen bir durumdur (Rong, 2013: 205).

Dunhuang Uygur metinleri geniş bir yelpazede çeşitli içeriklere sahiptir ve Orta Asya'nın tarihini, dinî pratiklerini ve kültürel dokusunu anlamak için önemli bir kaynak teşkil ederler.

Konu ve Amaç

Bu çalışma, Or. 8212/124 , Pelliot Chinois 2961V, Pelliot Chinois 3407V, Pelliot Chinois 3072V, Pelliot Chinois 2969V numaralı el yazmalarını konu almaktadır. Bu yazı, dâhil edilen el yazmalarının yazı çevrimi, harf çevrimi ve Türkiye Türkçesine aktarımını içermektedir. Ayrıca, metne ilişkin açıklamalara da yer verilmiştir. Çalışmanın metin kısmı toplamda 54 satırdan oluşmaktadır.

Yazının amacı, beş el yazmasının detaylı bir incelemek ve bu metinleri çeviri bilimin görüşleriyle değerlendirmektir. Bununla birlikte, Manihaizm'in temel kavramlarından bazılarının açıklanması ve bu örneklem temelinde Hamilton, Erdal ve Zieme'nin el yazmalarıyla ilgili metin okuma ve anlamlandırmalarıyla ilgili bazı çıkarımlara ulaşılması yine araştırmanın amaçları arasındadır.

Yöntem

Bu makale, *Dunhuang Mağarası'nda bulunmuş 9. ve 10. yüzyıla ait eski Uyurca el yazmaları* başlığıyla 2023 yılında tamamlanmış olduğum doktora tezinden hareketle yazılmıştır.

Çalışmada bilimsel ve tarihsel araştırma yöntemlerinin karakteristiklerini içermektedir ve yoğunlukla niteliksel bir yaklaşımdan faydalanılmıştır. Öncelikle konuyla ilgili kuramsal bilgiler sunulmuştur. Çalışmada, dijital veri niteliğinde ve erişime açık olan el yazmalarının yanı sıra daha önce yayımlanmış ve izin gerektirmeyen çalışmalardan elde edilen malzemeler kullanılmıştır. Ayrıca, Hamilton'ın *Manuscripts Ouïgours du IXe-Xe siècle de Touen-Houang* adlı çalışmasından da faydalanılmıştır.

54 satırdan oluşan metnin açıklamalar kısmında, metindeki okuyuş farklılıklarına özellikle vurgu yapılmıştır. Hamilton, Erdal ve Zieme'nin el yazmalarıyla ilgili metin okuma ve anlamlandırmaları değerlendirilmiş ve alternatif yaklaşımlar sunulmuştur. Uyurca metinlerin analizinde ve çözümlemesinde özellikle vurgulanması gereken kavramlar, terimler veya yapılar dikkat çekilmiştir. Ayrıca, Manihaist terimlere de dikkat çekilmiştir; çünkü Manihaizm'in özgün kavramları ve sembolleri, metnin derinliğini ve özgünlüğünü belirlemektedir. İki kelimelerin metnin genel temasına nasıl katkıda bulunduğu üzerinde durulmuştur. Ayrıca, metinde geçen bazı kelimelerin kökeni ve anlamıyla ilgili bilgilere de yer verilmiştir.

Çalışmada ele alınan ilk el yazması Or. 8212/124 (Eski Numarası: Ch. 00290) numaralı yazmadır ve arka yüzünde toplam yedi satırdan oluşan Uyurca metin bulunmaktadır. Bu metnin ilk dört satırı ile son üç satırı birbirinden içerik olarak farklıdır ve bu iki farklı metin arasında bir boşluk bulunmaktadır. Arka yüzün ilk dört satırı, Bibliothèque Nationale'de bulunan Pelliot Koleksiyonuna ait Pelliot chinois 2961 numaralı yazmanın Uyurca bölümünün dördüncü ve beşinci satırlarıyla kelimesi kelimesine aynı metni içermektedir. Bu metin, Manihaist bir dua metnidir. İlk

metinden sonra gelen ve ayrı bir şekilde yazılan son üç satırda ise bir Türk atasözü yer almaktadır. Yazma ile ilgili detaylı bilgi için bk. Hamilton, 1986: 67. El yazması yazının 1-7. satırlarını oluşturmaktadır.

Pelliot Chinois 2961V'in arka yüzünde, toplam altı satır cümle bulunmaktadır. Bu altı satırdan beşi Uygurca ve biri Soğdca olarak yazılmıştır. İçerik olarak, bu yazma Manihaist bir metni içermektedir. Pelliot Chinois 2961'in dördüncü ve beşinci satırları, başka bir Manihaist Uygur metninin (Or:8212/124) ilk dört satırıyla aynıdır. Yazma ile ilgili detaylı bilgi için bk. Hamilton, 1986: 69. El yazması yazının 8-13. satırlarını oluşturmaktadır.

Pelliot Chinois 3407V, bir rulo parçası olarak bilinmektedir. Rulonun arka yüzünde, kalın, yuvarlak ve düzgün bir Uygur yazısıyla yazılmış bir Manihaist metin bulunmaktadır. Bu metin toplam 15 satırdan oluşmaktadır. Pelliot chinois 3049'un 27 ve 53. satırları arasındaki metinle neredeyse tamamen aynıdır, birkaç küçük farklılık dışında. Her iki metin de yirmi iki Mani tanrısının adını içeren bir ilahi metni temsil etmektedir. Yazma ile ilgili detaylı bilgi için bk. Hamilton, 1985: 55-56. El yazması yazının 14-28. satırlarını oluşturmaktadır.

Pelliot Chinois 3072V, bir rulo parçası olarak bilinmektedir. Rulonun arka yüzünde, Uygur harfleriyle yazılmış bir Mani metni bulunmaktadır. Bu metin 14 satırdan oluşmakta olup kısa bir Manihaist tövbe duasını içermektedir ve Huastuanift'e (Or: 8212/178) benzemektedir. Ayrıca, Pelliot Chinois 3072'nin arka yüzünde, Çince sutranın ait olduğu manastırın mührü (乾明寺藏經 Ganming si cang jing "Ganming Manastırı sutrası") bulunmaktadır. Yazı, eski türden olup R ve N, Ş ve S gibi harfler ayrılmıştır, ancak birkaç harfin ayrımını yapmak zor olmuştur. Yazma ile ilgili detaylı bilgi için bk. Hamilton, 1986: 63. El yazması yazının 29-42. satırlarını oluşturmaktadır.

Makalede ele alınan son el yazması Pelliot Chinois 2969 numaralı yazmadır. Üç farklı metni içermektedir. Metnin 1. ve 6. satırları arasında bir bilmece metni bulunmaktadır. Pelliot Chinois 2969'da yer alan bir diğer metin bir atasözüdür. Yazmadaki son metin ise 10-11. satırlarda yer almakta olup Manihaist öğeler taşıyan tamamlanmamış bir metindir. Pelliot Chinois 2969'da yer alan üç farklı metin bir arada yazılmış olup, metinler arasında herhangi bir boşluk veya işaret bırakılmamıştır. Yazma ile ilgili detaylı bilgi için bk. Hamilton, 1986: 97). El yazması yazının 43-52. satırlarını oluşturmaktadır.

1. Eski Uygurca Metnin Yazı Çevirimi ve Harf Çevirisi¹

Or. 8212/124

(01) 01 YM' 'WYZ 'KY TWYRT YRWĜ 'YLYK
yme üzeki tört y(a)ruk élig

¹ Dunhuang Mağarası'nda bulunmuş 9. ve 10. yüzyıla ait eski Uygurca el yazmaları adlı doktora tezinin metin kısmından alınmıştır.

- (02) 02   TNKRY L'RD' TWYK'L ĞWT PWLMYS
t(e)ņrilerde tük el kut bulmuş
- (03) 03   PWRĞ'NL'R D' 'N 'WYLWK
burhanlarda an ülüğ
- (04) 04   PWLMYS
bulmuş
- (05) 05   YM' TWYRK S'VYNT'
yme türk savınta
- (06) 06   P'R YZR 'WYZ ' YWL
bar yer üze yol
- (07) 07   PWDWN 'WYZ ' [...]
bodun üze [...]

Pelliot Chinois 2961, arka

- (08) 01   YM' PWYNK'R'R
yme pwyнк'r'r
- (09) 02   YM' P'SL'TY 'WYTWK PYTYK Y'NKY KWYN 'WĞRYNT'
yme başlatı ötüğ bitig yanı kün ugrınta
- (10) 03   YM' P'S'L'TY 'WYTWK PYTYK Y'NKY KWYN
yme başalatı ötüğ bitig yanı kün
- (11) 04   YM' 'WZ 'KY TWYRT YRWĞ 'YLYK TNKRYL'RD' TWYK'L QWT
yme üzeki tört y(a)ruk élig t(e)ņrilerde tük el kut
- (12) 05   PWLMYS PWRĞ'NL'R D' 'N 'WYLWK PWLMYS
bulmuş burhanlarda an² ülüğ bulmuş
- (13) 06   'T SP'TY
aspate

Pelliot Chinois 3407, arka

- (14) 01   'WYN "SNWĞY 'WYK TNKRY .. S'V "SNWĞY _
ün aşnukı öğ t(e)ņri .. sav aşnukı _
- (15) 02   ĞWRMWZ T' TNKRY .. 'WYKRWNÇW 'YSTWRWKLY

² Hamilton 1986 70, satır 5'te a şeklindedir.

- hormuzta t(e)ηri ögrünçü éştürügli
- (16) 03 VYSPRKR TNKRY .. YWRWK 'SNWĜY YRWĜ KWYN
wéşp(a)rk(a)r t(e)ηri .. yürüg aşnuki y(a)ruk kün
- (17) 04 TNKRY .. PYLK' PLYLK 'SNWĜY 'Y TNKRY KYRTW
t(e)ηri .. bilge bilig aşnuki ay t(e)ηri kirtü
- (18) 05 'SNWĜY ' KNYRWSN TNKRY .. 'MR'NM'Ĝ 'SNWĜY
aşnuki ' k(e)niroş(a)n t(e)ηri .. amranmak aşnuki
- (19) 06 TYN TWR' TNKRY KYRTKWNM'K 'SNWĜY YYL ..
tın tura t(e)ηri kértgünmek aşnuki yél
- (20) 07 TNKRY TWK'LYK 'SNWĜY YRWĜ TNKRY _ T'TĜLYĜ
t(e)ηri tükelig aşnuki y(a)ruk t(e)ηri _ tat(a)glıĜ
- (21) 08 'SNWĜY SWV TNKRY S'RYNM'K 'SNWĜY
aşnuki suv t(e)ηri serinmek aşnuki
- (22) 09 'WWT TNKRY _ 'MYL Y'V'S 'SNWĜY PRY
oot t(e)ηri _ amıl yavaş aşnuki fri
- (23) 10 RWSN TNKRY TWYZ KWNKWLWK 'SNWĜY V'M _
roş(a)n t(e)ηri tüz köñül(l)üg aşnuki vam _
- (24) 11 TNKRY SWYSWZ Y'Z WĜSWZ D' 'SNWĜY 'ĜSYSPT
t(e)ηri suisuz yazuksuzda aşnuki ahşéşp(at)³
- (25) 12 TNKRY TWYK'L 'WRWNÇ'ĜLĜ 'SNWĜY KWYK TNKRY
t(e)ηri tükel urunçakl(i)g aşnuki kök t(e)ηri
- (26) 13 Ĝ'NY 'WYKDYR 'SNWĜY VYSPRKR TNKRY _BWLWNÇ
hanı ögdir aşnuki wéşp(a)rk(a)r t(e)ηri _ bulunç
- (27) 14 'SNWĜY TKL'ÇKWTY TNKRY 'LĜYS YYR TNKRY Ĝ'NY
aşnuki t(e)gleçgüti t(e)ηri alkış yér t(e)ηri hanı
- (28) 15 'WYKM'K 'SNWĜY ĜRWĜSYD
ögmek aşnuki hrohşid⁴

Pelliot Chinois 3072, arka

- (29) 01 YM'
yme

³ Hamilton 1986 56, satır 11'de 'xsyspt şeklinde sadece harf çevrimi verilmiştir.

⁴ Hamilton 1986 56, satır 15'te xrxşyd şeklinde sadece harf çevrimi verilmiştir.

⁵ Hamilton 1986 64, satır 9'da *tānřin tutti* şeklindedir.

- (30) 02 MN'ST'R ĞYRZ ' TNKRYM 'KSWKLWK Y'Z WĠLWĠ
m(a)nastar hirza t(e)ñrim egsüklüg yazukluk
- (31) 03 PYZ .. S'QYNÇYN SWYZ WN ĞYLYNÇYN TNKRY
biz .. sakınçın sözün kılınçın t(e)ñri
- (32) 04 "YĠYNK' YRLĠYNK' .. PW 'WNKR'KY 'WYDT'KY
aygıña y(a)rl(ı)gıña .. bo öñreki ödteki
- (33) 05 Y'VL'Ġ Y'ĠY Ġ'T'ĠLYĠ 'TWZ S'MNW Y'KY//
yavlak yağı kadaglıg etöz şamnu yekire
- (34) 06 Y'PYĠY NYZ V'NY L'R Ġ'ÇWĠ 'WNKR'KY ĠWRMWZ T'
yapığı nizvaniler kaçug öñreki hormuzta
- (35) 07 SWNKWSYNT' TWYĠYNTY M 'NT'D' P'RW "Z
sünüşinte tokıntım antada berü az
- (36) 08 Y'K 'YLKYNT' "ĠM'Ġ 'YNM'Ġ 'WYLM'Ġ
yek élginte akmak énmek ölmek
- (37) 09 TWĠM'Ġ Y'R SWV 'YÇYNTYN TNKRY YRP TWTY
tugmak yér suv içintin t(e)ñri y(a)rp⁵ tuttı
- (38) 10 TWYM'N TWK
tümen tüg
- (39) 11 MWNÇ' Y'RWĠ KWYÇY KYM TNKRY L'R
monça yaruk küçi kim t(e)ñriler
- (40) 12 YM' 'WYZ 'KY Y'RWĠ 'YL YK TNRY L'RD'
yme üzeki yaruk élig t(e)ñrilerde
- (41) 13 MWNÇ' Y'RWĠ KWYÇY KYM TNKRY L'R ĠWRTĠ'RDY
monça yaruk küçi kim t(e)ñriler kurtgardı
- (42) 14 YM' 'WYZ 'KY Y'RWĠ 'YL YK TNRY L'RD'
yme üzeki yaruk élig t(e)ñrilerde

Pelliot Chinois 2969, arka

- (43) 01 YM' S'VD' P'R TWĠ'NY
yme savda bar toğanı
- (44) 02 YM' S'VD' P'R TWĠ'NY ĠWS

⁶ Hamilton 1986 99, satır 11'de yer yaşa şeklindedir.

⁷ Dunhuang Mağarası'nda bulunmuş 9. ve 10. yüzyıla ait eski Uygurca el yazmaları adlı doktora tezinin Türkiye Türkçesine aktarım kısmından faydalanılmıştır.

- yme savda bar toġanı kuş
(45) 03 'WĠLY TWĠWZ PWLWR TWĠWZY/
 oġlı tokuz bolur tokuzın
(46) 04 PYR TWĠWN PWLWR TWĠ'NY
 bir tugun bolur toġanı
(47) 05 'WYÇWN TWTĠ'N PWLWR Ġ'DYR Y
 üçün tutġan bolur kadırı
(48) 06 'WYÇWN Ġ'PĠ'N PWLWR P'KL'R
 üçün kapġan bolur begler
(49) 07 'WĠLY TWĠ' PYLK' PWLWR
 oġlı tuga bilġe bolur
(50) 08 'WYRT'K 'WĠLY TWĠ' SWVW/
 ördek oġlı tuga suvuġ
(51) 09 PWLWR
 bulur
(52) 10 S'NSYZ TWYM'N YYL PWLTY
 sansız tümen yıl boltı
(53) 11 M'NKYKW TNKRY YR YND' [...]

 menġigü t(e)ņri yérinde⁶ [...]

(54) 12 [...]

2. Eski Uygurca Metnin Türkiye Türkçesine Aktarımı⁷

Or. 8212/124

01-04 Öyleyse, yukarıdaki Dört ilahi Işık Tanrısı (sayesinde) tam kurtuluşu bulan Buddhalar şans bulmuş **05-07** Türk atasözünde vardır: Yeryüzünde yol, insanlar üzerinde [efendi].

Pelliot Chinois 2961, arka

08 Yine ulur (bağırır) **09** Böylece festival günü münasebetiyle (Çin imparatoruna) başvuru yazısına başladı. **10** Bu şekilde festival günü (Çin imparatoruna) başvuru yazısına başladı. **11-12** Öyleyse, yukarıdaki Dört ilahi Işık Tanrısı (sayesinde) bütünsel kurtuluşu bulan Buddhalar şans bulmuş. **13** eksiksiz

Pelliot Chinois 3407, arka

14 Ses, ilk Ana Tanrıça'dır. **14-15** Söz, ilk Hormuzta Tanrı'dır. **15-16** Neşeyi dinleten Vishtargar Tanrı'dır. **16-17** Açıklama, ilk Parlak Güneş Tanrı'sı'dır. **17** Bilgelik ilk Ay Tanrı'sı'dır. **17-18** Hakikat, ilk K(ä)nig roş(a)n Tanrıça'dır. **18-19** Sevgi ilk Nefes Tanrı'sı'dır. **19-20** İnanç ilk Rüzgar Tanrı'sı'dır. **20** Mükemmellik ilk Işık Tanrı'sı'dır. **20-21** Hoş tat, ilk Su Tanrı'sı'dır. **21-22** Sabır, ilk Ateş Tanrı'sı'dır. **22-23** Huzur, ilk Işığın Sevgilisi Tanrı'dır. **23-24** Dinginlik ilk Tan Tanrı'sı'dır. **24-25** Günahsızlık, ilk Splenditenens Tanrı'dır. **25-26** Tam güvenilirlik ilk Gök Tanrı Kralı'dır. **26** Mükafat, ilk tanrı Vishtargar Tanrı'dır. **26-27** Kazanç, ilk Kovalayan Tanrı'dır. **27** Kutsama, Yer ve Gök Hükümdarı'dır (Atlas). **28** Övgü, ilk Hrošt(a)g (Tanrı'dır).

Pelliot Chinois 3072, arka

29 Bu yüzden **30-31** Günahlarımı bağışla! Tanrım, (düşüncede, sözde ve eylemde) hatalıyız ve günahkârız. **31-34** Tanrı'nın buyruğuna ve düzenine sözle (ve) eylemle karşı düşünerek geçmiş bir zamanda kötü düşmana bağlı bu canlı beden, şeytan Ahriman'ın, tutkularının ve duyularının toplamlarıdır. **34-37** Daha önce (ortaya çıkan) Hormuzta savaşında yenildim. O zamandan beri hırs şeytanı elinde yükselme, düşme, ölme, doğma (döngüsünde) yeryüzünde Tanrı beni sağlam tuttu. **38-42** on binlerce İşte tanrıların kurtardığı ışığın gücü ki bu sebeple, yukarıdaki Işık Tanrıları böyle ışık gücü (olan), İşte tanrıların kurtardığı ışığın gücü yine yukarıdaki Işık Tanrıları

Pelliot Chinois 2969, arka

43 atasözünde var: doğanı **44-48** atasözünde var: doğan yavrusu (sayısına göre) dokuz olur. Dokuzunun (arasında) bir(i) atmaca olur. (O bir) şahin olduğu için yırtıcıdır. Vahşi olduğu için avcıdır. **48-51** Beylerin çocukları doğuştan bilgedir; ördek yavrusu doğumuyla suyu bulur. **52-54** Tanrıların ebedi diyarında sayısız on bin yıl geçti. ...

3. Eski Uygurca Metne İlişkin Açıklamalar

01-04 Metin yukarıdaki Dört ilahi Işık Tanrı'sı ibaresi ile başlar, ancak Türk halk hikâyelerine geçer. Yani metnin devamında atasözü yer almaktadır. Işık âleminin en büyük tanrı'sı Zuvân'dır. Manihaizm'de Işık Tanrı'sı, karanlığın tüm kötü niyetlerinden haberdar, sonsuz bilgiye sahip olan bir tanrı olarak kabul edilir. Hakkında daha geniş bilgi için bk. Aktulga, 2023: 43.

01yaruktenpri Manihaizm inancındaki Beş Tanrı'dan birinin adıdır. Manihaizm'in

⁸ Bk. Wilkens, 2021: 483.

Uygur metinlerinde geçen “beş tenri” terimi, beş yön tanrısını temsil eder. Bu inanca göre, bu beş tanrı aynı zamanda hava, rüzgâr, ışık, su ve ateşi simgeler, bunlar da ışık tanrısının temel unsurlarıdır. Budizm’de ise, “beş dhyāni” olarak adlandırılan figürler, beş yönün Buddhası olarak kabul edilir. Her bir yön için bir Buddha figürü bulunur ve bu figürler, beş elementin yanı sıra çeşitli sembolik anlamları da ifade ederler: *Vairocana*, *Akṣobhya*, *Ratnasambhava*, *Amitābha* ve *Amoghasiddhi*. Ancak Manihaizm’deki beş Tanrı kavramı, beş ikametgâh ve manevi özelliklerle daha farklıdır. Bu beş terim, ışık âleminin en büyük babası olan Zurvân’ın beş ikametgâhını da simgeler. Bu ikametgâhlar; akıl, bilgi, idrak, düşünce ve saadet gibi kavramları içerir (Tokyürek, 2019: 496-498).

Manihaist Uygur metinlerinde, *t(e)ṅri* kelimesi genellikle “Tanrı” anlamında kullanılır, ancak en büyük tanrı için *ezrua* adı yanında tekrar kullanılabilir. Diğer tanrılar için ise genellikle bir kez kullanılmaktadır (İsi, 2022: 620).

03 an ülüg “şans, talih, kader”

ülüg sözcüğü EDPT’de (142b) “pay, kısım” anlamının yanında ayrıca “kader, alın yazısı” olarak anlamı da verilmiştir. Wilkens (2021: 824) ülüg “mutluluk, baht, şans, pay, kısım, kader, felek” anlamlarını vermiştir. Örneğin; Eski Türk yazıtlarında *kut* ülüg olarak bilinir: *tınl(i)glar ulug kut* ülügke *ulug* (AY 9555/6). Eski Türk yazıtlarında geçen *kut* ülüg ifadesi de, bu sözcüğünün “kader” anlamında kullanıldığını göstermektedir.

Çetin (2020a: 319; 2020b: 493), Çin. 安 *an* sözcüğünün Uygurca énc, éncgü, éncgülük, éncgü *esenjü*’yü karşıladığını belirtmiştir. énc “huzurlu ve rahat” anlamına gelen bir sözcüktür (Räsänen, 1969: 43b).

James Hamilton (1986: 68) neşrinde Manihaist ifadesi diğer bazı metinlerde de yer aldığını “ülüg sözcüğünden önceki sözcük ile ilgili olarak, sözcüğün iki harften oluştuğunu söyler. Hamilton, sözcüğü bir ünlem olarak değerlendirir, ancak Zieme’ye göre bu kastedilmiş olması pek olası görünmemektedir. Zieme, sözcüğün Çin. 安 *an* sözcüğünden türetilbileceğini ve bu okumanın mümkün olduğunu belirtir (Zieme, 2010: 264).

05 *yme türk savınta* “Türk deyimiyle, Türk atasözlerinde...” olarak çevrilen ifadeye Turfan’da, daha sonraki el yazmasında rastlamak mümkündür.

08 PWYNK’R’R

El yazmasının en üst kısmında, metinden ayrı şekilde yazılmış iki sözcük bulunmaktadır. Hamilton, bu sözcüğün *bünerer* veya *bönerer* olabileceğini belirtmiş, ancak bunun yanında sözcüğün belirsiz olduğunu ifade etmiştir (Hamilton, 1986: 229).

yme būnerer ifadesinin devamında metnin satırları yer almaktadır. Metnin içeriğine göre, bir duyuru metni gibi görünmektedir. Metin, festival günü için Çin imparatoruna başvuru yazısının başladığını belirtmektedir. Bu bilgiler ışığında sözcüğün *münre*.⁸ ile bağlantısı mümkün olabilir. *yme münerer* ifadesi, “kükremek, böğürmek, ulumak” anlamına gelir ve bu ifadenin duyuru veya ilan anlamı katmış olabileceği düşünülebilir. Örneğin, Maytrısimit 23. Bölüm, birinci yaprak 70/13'te ... *ulyu möñ(reyü)* bk. Tekin, 2019: 131.

09 ötüğ **bitig** (Çin imparatoruna) başvuru yazısı bk. Wilkens, 2021: 544.

10 başala - “liderlik etmek, başta olmak” anlamına gelir ve Wilkens (2021: 148), bu sözcüğünün *başla*- fiiline gönderme yaptığını belirtir.

başalatı Fazladan elif harfinin yazımının Manihaist ve Budist metinlerin yazıldığı Soğd kökenli alfabelerle ilişkili olduğu belirtilmiştir. Bu durum, söz içinde /l/ ve /y, ı, i/ harfleri yanında, fonolojik bir değere sahip olmayan, sadece yazımda kullanılan elif harflerine rastlanmasıyla açıklanmaktadır. Bu özellik Uygur alfabesi gibi diğer alfabelerde görülmemektedir, ancak Mani ve Uygur alfabeleriyle yazılmış metinlerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Ağca, 2021: 79.

10 yañı kün “bayram günü, festival, kutlama, tören” Eski Türkçede yeni yılın ilk gününü belirten terimdir (Wilkens, 2021: 863).

11-12 Bu iki satır Manihaist bir metnin başına karşılık gelmektedir (bk. Hamilton, 1986: 70).

13 'T SP'TY Hamilton (1986: 70) bu sözcüğünün Soğdca 'spty *aspate* “mükemmel, eksiksiz, tamamen” anlamındaki sözcükten geldiğini ifade etmiştir. Alanla ilgili taranan sözlükte bu görüşü destekler niteliktedir. bk. Gharib, 1985: 65a 1648. mad., 1649. mad., 359b 8911. mad.

14-28 Yirmi iki Mani tanrısının adını içeren bir ilahi metnidir.

14 öğ **teñri** terimi, Manihaizm'de “hayatın annesi” veya “Ana Tanrıça” anlamına gelir. Bu terim, ilk uyandırılan kişi olarak kabul edilir ve hayat sahnesinin ilk insanı olan Öhrmazd'ın annesi olarak da bilinir. Öğ **teñri**'nin uyandırılmasıyla hayatın ortaya çıktığına inanılır (Tokyürek, 2019: 470).

15 hormuzta teñri Soğd. *xwrmzt'* Manihaizm'de bir tanrı adı = ilk insan, Hormuzta (Wilkens, 2021: 281)

Tokyürek (2019: 470, 387), *hormuzta teñri* ‘Öhrmazd tanrı’ terimi ilahi olarak yarılmış ilk insanı ifade eder. Eraslan ise Eski Uygurcada “hormuzta” ifadesini, “Tanrılar kralı, Mani inancında ilk insan olan, iyilik ve ışığı temsil eden Zervan'ın küçük oğlu; büyük oğlu Ahriman ise karanlığı temsil eder. İkisi daima savaş

durumundadır ve ışık galip gelerek karanlıktan çıkacaktır. İlk insan, ışıktan yaratılmıştır. Akıl da ışıktır.” şeklinde açıklar (Eraslan, 2012: 633). Bu açıklamalar, terimin “tanrılar hükümdarı Indra tanrı” veya “tanrılar hükümdarı Indra” anlamına geldiğini gösterir. Ayrıca bk. İsi, 2022: 468

16 weşp(a)rk(a)r < Soğd. *wyšprkr* “Canlı Ruh’un adlandırmasından biri”

weşp(a)rk(a)r t(ä)ñri “Weşparkar Tanrı” bk. Wilkens, 2021: 851. Gharib (1985: 427a 10515. mad.) 10515 *wyšprkr* “Tanrılardan birinin Vishtargar (adı)”: Kardgar’ın Manihaist başlığındaki yaşayan ruh” <Skt. *viśva-karman*’dan geldiğini ifade etmiştir.

17 bilge bilig “bilgi” Eski Uygurcada, aynı fiil kökünden türemiş iki ismin tek bir kavramı karşılamak üzere kullanıldığı ikilemeler bulunmaktadır. Bu tür ikilemelerde, aynı fiil kökü farklı eklerle oluşmuş iki isme dayanmaktadır. bk. Ağca, 2015: 20.

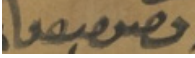
18 keniroşan → *k(ä)nig roš(a)n* Soğd. *knygrwšn* Işık Bakiresi (bir tanrıça) bk. Wilkens, 2021: 356.

Tokyürek’e göre (2019: 477), terim Soğd. “ışığın bakiresi” anlamına gelen *qnygrwšn*, Çin. 電光 olarak ifade edilir. Orta Farsça ve Partçada ise *knygrwšn* ve *sdwys* olarak geçer (2019: 477). Soğd dinî tanrılarından olan bu tanrı Ay grubuna aittir. Görevleri arasında gökyüzünü yönetmek ve şimşek şeytanıyla mücadele etmek bulunur. Ayrıca, on iki bakire kızı vardır ve her biri Zodyak’ın bir burcunu temsil eder. Bu kızlar, Soğd mitolojisinde önemli bir rol oynarlar ve genellikle çeşitli ritüellerde yer alırlar.

19-22 tın tura teñri, yél teñri, yaruk teñri, suv teñri, oot teñri

Manihaizm inancında Beş Tanrı adı verilen *tın tura teñri*, *yél teñri*, *yaruk teñri*, *suv teñri* ve *oot teñri* terimleri, beş yön tanrısını sembolize eder. Bu tanrılar, Manihaist inanç sistemine göre ışık tanrısının temel unsurlarını temsil ederler. Budizm’de de beş yönün Buddhası olarak kabul edilen figürler olan “beş dhyāni” ile benzerlik gösterirler. Her bir tanrı, bir elementi temsil eder: *tın tura teñri* hava, *yél teñri* rüzgâr, *yaruk teñri* ışık, *suv teñri* su, *oot teñri* ise ateş. Bu elementler, dört unsur olarak da kabul edilen toprak, su, ateş ve hava/rüzgârın içinde bulunur. Her unsur, belirli sembolik anlamları ve insan vücudundaki belirli işlevleri temsil eder. Manihaizm’deki beş Tanrı düşüncesi, Zuvân’ın beş ikametgâhını da simgeler. Bu ikametgâhlar, akıl, bilgi, idrak, düşünce ve saadet gibi kavramlarla ifade edilen özellikleri içerirler. Geniş bilgi için bk. Tokyürek, 2019: 496; Soothill & Hodous, 1937: 160, 173, 318; Edgerton, 1953: 256.

22-23 fri roš(a)n t(e)ñri “ışığın sevgilisi tanrı” **fri rošn** < Parth. *frih rōšn* bk. Wilkens, 2021: 269.

23 KWNKWLWK *könül(l)üg* sözcüğünde olduğu gibi aynı tür ünsüzlerin yan yana kullanıldığı durumlarda, ünsüzler tek işaretle temsil edilmiştir. Bu duruma “ünsüz tekleşmesi” denir.

23-24 **vam ténri** Manihaizm inancında “Tan Tanrısı” veya “büyük usta” olarak anılır (Wilkens, 2021:839) Tokyürek’e göre (2019: 474) bu terim, “büyük mimar” anlamına gelir ve Manihaizm’de bir tanrıyı temsil eder. Yine terimin Zieme tarafından “tan tanrısı, tan tanrı” olarak tanımladığından ve Manihaist Uygur metinlerinde *tan tenri* ilahisinin varlığından söz eder.

24 **ahşeşpat** terimi, < Soğd. ‘xšyšpt şeklinde geçer ve “İmparatorluğun Hükümdarı” anlamına gelir. *ahşeşp(a)t t(ä)ñri* “Splenditenens Tanrı” bk. Wilkens, 2021: 22. Gharib’e göre ise bu terim “ihtişamın kralı” veya “Muhafız (isim)” şeklinde tanımlanır ve Manihaist tanrılarında biri olan yaşayan ruhun oğullarından birini ifade eder (1985: 83b 2105. mad.)

26 *öğdir *kiv “ikramiye ve mutluluk” bk. Wilkens, 2021: 525.

27 **tegleçgüti** (→ *t(e)rkletgüçi* için eski bir hata) kovalayan; **t(e)rkletgüçi t(e)ñri** kovalayan tanrı (Canlı Ruh’un beş oğlundan biri) bk. Wilkens, 2021: 56. Erdal (1988: 254), *tegleçgüti tenri* teriminin “le dieu qui fait tourner (les Trois Roues)” şeklinde çevrildiğini ve bunun *t(e)rkletgüçi tenri* şeklinde okunması gerektiğini belirtir. Bu çeviri ve okumayı Manihaist metinlere dayandırır. Ayrıca, Zieme’nin BT V metni için yazdığı notta, bu ifadenin Paris’teki iki el yazmasında da *t(e)rkletgüçi* şeklinde okunabileceği önerisini sunar. Bu bağlamda, terimin “üç çarkı döndüren tanrı” anlamına geldiği ve Manihaist metinlerde bu şekilde kullanıldığı anlaşılır.

27 **alkış** “iyi dilek, kutsama” anlamında karşımıza çıkan bu sözcük farklı kaynaklarda farklı anlamlara işaret eder. DLT’ye göre *alkış* “övgü, dua, iyiliklerini zikretme ve menkıbelerini sayma” anlamına gelir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018: 549). Tokyürek (2019: 484) ise terimi “namaz, dua” anlamlarıyla belirtir. Tokyürek’e göre ve Manihaizm inancında namazın büyük önem taşır ve namaz kılmadan önce kişinin ayakta durarak kutsal yöne yöneldiğini ifade eder.

Ayazlı’ya göre *alkış* sözcüğü “övgü, hayır dua” anlamına gelir ve köken olarak *alka-* eyleminden türemiştir. Başlangıçta bu sözcük daha çok Tanrı’ya övgü için kullanılırken daha sonra sıradan insan ilişkilerinde de kullanılmıştır. Bu bağlamda “hayır, dua, lütuf” anlamına geldiği ifade edilir (2016: 46).

28 **hrohşid** (tahminen → *hroštağ* için eski bir hata) Soğd. *xr’wšt’kk*, *xr’wšt’k* bir tanrı adı = “çağrı” (kelimesi kelimesine: “çağrılmış”) bk. Wilkens, 2021: 282; Tokyürek, 2019:475.

30 manastar hirza Part dilinde “günahlarımı bağışla” anlamına gelir. Türkçede ise *yazukda boşunu* ötürür “(Ben) günahtan kurtulmak için dua ediyorum.” şeklinde yorumlanabilir (Hamilton, 1986: 65).

33 yavlak yağı “düşman” anlamına gelen bir ikilemedir (Karaman, 2022: 393).

Yağı sözcüğü, Skr. śatru sözcüğünü karşılar. Çince de ise bu sözcük 設觀 r *shè dǔ lǔ*, śatru “düşman” veya “yok edici” anlamlarına gelir. Bunun yanı sıra çeşitli biçimi de bulunmaktadır bk. Soothill & Hodous, 1937: 364, 471.

33 kadaglıg sözcüğü için Hamilton (1986: 65) neşrinde *kataglıg* olarak okunması gerektiğini ifade etmiş ve “karışık, karışım içeren” anlamına geldiğini belirtmiştir. Ancak Erdal (1988: 254), *kataglıg* sözcüğünün “günahkâr” anlamına geldiğini ve bu sözcüğün *kadaglıg* olarak okunması gerektiğini ifade eder. Bu ifadelerin Manihaist metinlerdeki yerlerine göre okuma tercihi yapılabilir.

33 şamnu sözcüğü, Soğd. šmnw (Skr. māra) sözcüğünden gelir ve Buddha’yı baştan çıkarmak isteyen şeytanın adını ifade eder. Şimnu, yek şeytan Ahriman; Mara şeytani olarak da bilinir (Wilkens, 2021: 587). Geniş bilgi için bk. İsi, 2022: 981.

34 yapıgı sözcüğü, Türkçe Budist metinlerde Sanskritçe *skāndha*’ya karşılık gelen bir terimdir. *Skāndha*, insanın beş temel unsurunu ifade eder. Metnin bağlamında, *yapıgı* “Ahriman’ın ve şeytanların toplamı” anlamına gelmektedir. Beş *skāndha* veya *Pañcaskandha* olarak da bilinen bu terim, bir akıllı varlığın, özellikle bir insanın bileşenlerini ifade eder. (Hamilton, 1986: 65; Soothill & Hodous, 1937: 126a, 479a).

35-36 az yek “Şehvet, hırs Şeytani” olarak kullanılmıştır (Wilkens, 2021: 92). *az* sözcüğü “şehvet, hırs” anlamında hem Soğdca ’z hem de Orta Farsçada bulunmaktadır. Bu terim, insanın içindeki şehvet ve hırsın temsil edildiği bir kavramdır. Bk. Hamilton, 1986: 65.

37 tugmak yér suv içintin t(e)ñri y(a)rp tut(t)ı

Bu satır, Hamilton’un (1986: 64, satır 9) neşrinde *...tāñrin tutti* olarak okunmuştur. Ancak harf çevrimi ve metnin bağlamına göre, *...t(e)ñri y(a)rp tutti* okuyuşu daha uygun olabilir.

37 tut(t)ı

TWTY ünsüz tekleşmesi örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

41 yaruk küçi “Işığın güçleri” olarak tercüme edilen bir ifadedir ve açıkça ışık parçalarını temsil eder. Bu terim Kurtarıcı’nın, Işık Sütunu aracılığıyla Cennet’e getirdiği ölümlerin ruhlarını ifade eder.

41 kurtgar- filinde herhangi bir değişiklik olmamıştır; /r/ ve /g/ ünsüzleri düşmemiştir. Bu durum, sözcüğünün yapısal bütünlüğünün korunduğunu ve kökünün değişmediğini gösterir. Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Ağca, 2021: 174.

42 monça yaruk küçi kim t(e)nriler kurtgardı bu satırı Hamilton'ın (1986: 64) tercümesine göre değil Erdal'ın (1988: 254) önerisine göre yapmak daha uygundur: “İşte tanrıların kurtardığı ışığın gücü”

43-44 1. ve 2. satırdaki sözlerin aynı olması ve bu sözlerin atasözünden önce birer tekerleme gibi tekrarlanması dikkat çekicidir. Muhtemelen sonrasında söylenecek atasözünün anlamını güçlendirmektedir. Hakkında bir not için bk. Soyer, 2023: 161.

52 sansız tümen “sayısız on bin” bk. Wilkens, 2021: 582.⁹

53 YR YND' olarak harf çevrimi yapılan sözcük *yérinde* olarak okunur. Hamilton (1986: 101), bu sözcüğün YR Y'(= N)β'/// şeklinde görüldüğünü ve görünüşe göre *yer yaβa...*, *yaβa...* şeklinde okunması gerektiğini ifade etmektedir. Ancak Erdal (1988: 255), harfin β değil küçük D olduğunu belirtir.

Sonuç

Dunhuang Bölgesi'de bulunan Uygurca Manihaist metin parçalarından 5 tanesinin neşri yapılarak incelenmiştir. Neşri yapılan el yazmaları şunlardır: Or. 8212/124, Pelliot Chinois 2961V, Pelliot Chinois 3407V, Pelliot Chinois 3072V, Pelliot Chinois 2969V.

El yazmaları, Manihaist ve Budist inançlarla ilgili Uygur metinlerinde kullanılan terimleri, ifadeleri ve atasözlerini içermektedir. Manihaist metinlerde sıkça kullanılan terimler Soğd kökenli olup bu terimler Mani ve Uygur alfabeleriyle yazılmıştır. Bunun yanı sıra, Manihaist metinlerdeki kimi terimlerin Budist metinlerde farklı anlamlar kazanmıştır.

Çalışma aynı zamanda çeşitli tanrı ve kavramların açıklamalarını içermektedir. Örneğin, Manihaizm'de bulunan Ög *Teñri* teriminin “hayatın annesi” veya “Ana Tanrıça” anlamına geldiği, *hormuzta teñri* teriminin Indra tanrısını temsil ettiği ifade ediliyor. Bu terimlerin yanı sıra, Manihaist metinlerde sıkça geçen ve çeşitli tanrı ve kavramları temsil eden diğer terimlerin de açıklamalarına yer verilmiştir.

Metinler ayrıca Manihaist ve Budist inançlarla ilgili önemli konuları ele almaktadır. Örneğin, Budizm'in temel amacının aydınlanmayı elde etmek ve varlığın temelindeki acıyı keşfetmek olduğu belirtilmiş. Budizm'in kurucusu olan Buda'nın izlediği yolda ilerleyenlerin kendilerini aşarak *nirvana*'ya ulaşmayı hedeflediği vurgulanmıştır.

Budist ve Manihaist metinler, Türk Budizmi ve Manihaizmi ile sentezlenmiş şekilde sıkça karşımıza çıkar. Örneğin, incelenen Manihaist metinlerden Or. 8212/124, ışığın dört tanrısıyla başlar ancak Türk halk hikâyelerine geçer.

⁹ Ayrıca bk. Mehmet Ölmez, “Eski Uygurca İnkilemeler Üzerine”, s. 285.

Metinde 8. satırdaki PWYNK'R'R ifadesinin *bünjerer* veya *bönerer* şeklinde okunabileceği öne sürülmüş ancak kesin bir çözümleme yapılamamıştır. Bu ifadeyle başlayan kısım, muhtemelen duyuru metninin içeriğini ve amacını belirtmektedir. *Yme bünjerer* ifadesinin, Çin imparatoruna başvuru yazısının başlangıcını belirten bir duyuru metni içinde yer aldığına dair bilgiler bulunmaktadır. Bu ifade, “kükremek, böğürmek, ulumak” anlamına gelir ve muhtemelen duyuru veya ilan niteliği taşıyan bir metinde kullanılmış olabilir. Bu bağlamda, *yme münerer* ifadesinin, festival günü için Çin imparatoruna yapılan başvuruyu vurgulamak amacıyla kullanıldığı düşünülebilir.

10. satırdaki *başala-* sözcüğü “liderlik etmek, başta olmak” anlamına gelir ve bu sözcüğün *başla-* fiiline gönderme yaptığı belirtilmiştir. *Başalatı* sözcüğündeki fazladan elif harfinin Manihaist ve Budist metinlerin yazıldığı Soğd kökenli alfabelerle ilişkili olmalıdır. Bu özellik Uygur alfabesi gibi diğer alfabelerde görülmemekte, ancak Mani ve Uygur alfabeleriyle yazılmış metinlerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

13. satırdaki 'T SP'TY ifadesi, Soğdcada “mükemmel, eksiksiz, tamamen” anlamındaki bir sözcük olan *'spty aspat'e*den türemiştir. Bu ifade, muhtemelen metindeki ilahi metnin niteliğini vurgulamak için kullanılmış olabilir.

14-28. satırlar arasında yer alan Pelliot Chinois 3407V numaralı yazma, yirmi iki Mani tanrısının adını içeren bir ilahi metni temsil etmektedir. Bu tanrılar, Manihaizm inancında önemli bir yere sahiptir ve ilahi metinde onların isimleri anılarak onlara ibadet edilmiş olabilir. Metinde çeşitli terimlerin ve ifadelerin Manihaizm inancında ve Soğd dilindeki anlamları üzerine çeşitli açıklamalar bulunmaktadır. Örneğin, *vam tējri* terimi Manihaist inançlarında “Tan Tanrısı” veya “büyük usta” olarak anılmaktadır. *Ahşéšpat* terimi ise Soğd dilinde “İmparatorluğun Hükümdarı” anlamına gelirken Manihaist inançlarda yaşayan ruhun bir oğlunu ifade eder.

Ayrıca, bazı kavramlar üzerinde farklı çeviri ve yorumlar bulunmaktadır. Örneğin, *tegleçgüti tējri* terimi “le dieu qui fait tourner (les Trois Roues)” olarak çevrilmekte ve “üç çarkı döndüren tanrı” anlamına gelmektedir. *Alkış* sözcüğü ise farklı kaynaklarda “övgü, dua” veya “namaz, dua” anlamlarına gelmektedir.

Metindeki bazı terimlerin ve ifadelerin doğru okunuşları ve çevirileri üzerine farklı görüşler bulunmaktadır. Örneğin, 37. satır *t(e)jri y(a)rp tut(t)ı* ifadesi için Hamilton *tājrin tutti* okuyuşu yaparken bağlam ve harf çevrimine dayanarak *t(e)jri y(a)rp tutti* okunuşunun daha uygun olduğu görülmektedir. Benzer şekilde, *monça yaruk küçi kim t(e)jri*ler *kurtgardı* ifadesi için Hamilton ve Erdal'ın çevirileri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Erdal'ın çevirisi tercih edilmiştir.

Ayrıca, metindeki bazı dilbilgisi örnekleri de incelenmiştir. Örneğin, 23. satırdaki könjöl(l) üg ifadesi KWNKWLWK ile 37. satırdaki tut(t)ı ifadesi TWTY ünsüz tekleşmesi örneğidir.

41. satırdaki ifadeye göre, *kurtgar-* fiilinde herhangi bir değişiklik olmamıştır;

/r/ ve /g/ ünsüzleri düşmemiştir. Bu durum, sözcüğünün yapısal bütünlüğünün korunduğunu ve kökünün değişmediğini gösterir.

53. satırdaki sözcük, YYR YND' olarak harf çevrimi yapılmış ve *yérinde* olarak okunmuştur. Hamilton'a göre, bu sözcüğün *yer yaβa...*, *yaβa...* şeklinde okunması gerektiği öne sürülmüştür. Ancak, Erdal'a göre, bu harfin β değil küçük D olduğu belirtilmiştir.

Son olarak, bu analiz metnin çeviri ve dilbilgisi açısından daha derinlemesine anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. Bazı terimler ve ifadeler üzerindeki farklı görüşler ve çeviri seçenekleri üzerinde daha fazla çalışma yapılabilir. Çalışmanın odaklandığı konuyla ilgili yeni araştırmaların takip edilmesi önemlidir. Amacımız, burada ele alınan el yazmalarıyla Eski Uygurca metin neşri çalışmalarına katkı sağlamaktır.

Kısaltmalar ve İşaretler

AY Altun Yaruk

bk. bakınız

Çin. Çince

DLT Divanü Lûgat-it Türk

EDPT An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish

EUyg. Eski Uygurca

Par. Partça

Skt. Sanskritçe

Soğd. Soğdca

Toh. A Toharcanın A diyalekti

Toh. B Toharcanın B diyalekti

< Gelişimin eskiye doğru olduğunu gösterir.

> Gelişimin yeniye doğru olduğunu gösterir.

[ ] Yıpranmış ya da kaybolmuş kısımlarda yapılan metin tamirini gösterir.

... Yıpranmış ya da kaybolmuş kısımlardaki okunamayan sözcükleri gösterir.

/// Yıpranmış ya da kaybolmuş kısımlardaki sözcüklerde kaç harf olduğu biliniyorsa onu göstermek için kullanılır.

() Metinde yazılmayan ünlüleri göstermek için kullanılır.

T El yazmalarındaki harfin silik ya da yıpranmış olduğunu gösterir (italik olarak yazım).

= İlgili terimin diğer dillerdeki durumunu gösterir.

~ Alternatif biçim(ler)i gösterir.

- Fiil kökünü gösterir.

+ İsim kökünü gösterir.

* Sözcüğe dair tahmini biçimi gösterir.

→ Çalışmanın dizin bölümünde yer alan sözcükler arası çapraz göndermeleri ifade eder.

Kaynakça

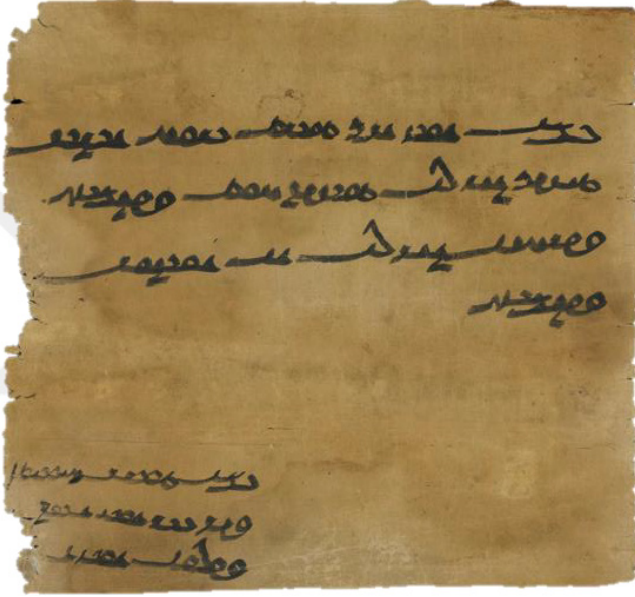
- Ağca, F. (2015). Eski Uygurca İştikaklı İkilemeler Üzerine. *Alkış Bitiği Kemal Eraslan Armağanı* (pp.17-30), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Ağca, Ferruh (2021). *Dillik Ölçütlere Göre Eski Uygurca Metinlerin Tarihlendirilmesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aktulga, M. (2023). Maniheizm'de Bir Töz Olarak Kötülük ve Kötülük Konusunda İnsanın Konumu. *Din ve İnsan Dergisi*. 3 (5), 41-60.
- Archives et manuscrits, <https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc255927> [Erişim tarihi: 15.05.2022]
- Archives et manuscrits, <https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc88298> [Erişim tarihi: 15.05.2022]
- Ayazlı, Ö. (2016), Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 572 s., ISBN: 978-975-16-3219-7.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Çetin, E. (2020a). *Altun Yaruk VII. Kitap*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çetin, E. (2020b). *Altun Yaruk VIII. Kitap*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Demirci, Ü. Ö. (2016), *Eski Türkçede Fiiller*, İstanbul: Umuttepe Yayınları.
- Edgerton, F. (1953). *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary. c. II: Dictionary*. New Haven: Yale University Press.
- Ercilasun, Ahmet B., Ziyat Akkoyunlu (2014). *Dîvânu Lugâti't-Türk, Giriş – Metin – Çeviri – Notlar – Dizin*, TDK Yayınları, Ankara
- Ercilasun, Ahmet B. (2015). *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Erdal, M. (1988) Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Vol. 51, No. 2, pp. 251-257[http://www.jstor.org/stable/618211-Erişim: 21/07/2022 16:45]
- Gallica. <https://gallica.bnf.fr/accueil/fr/content/accueil-fr?mode=desktop> [Erişim Tarihi:

25. 02. 2021-25.05.2023]

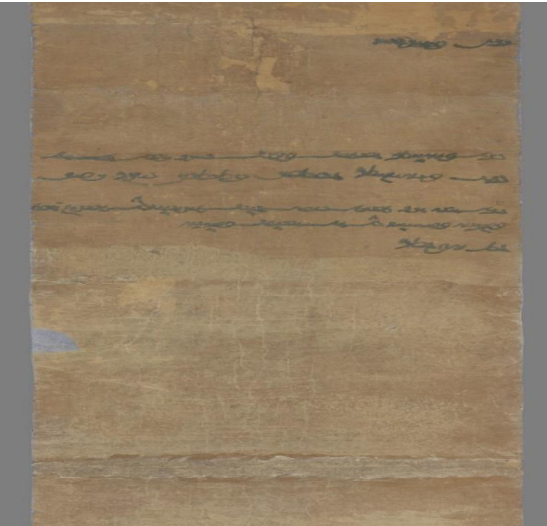
- Gharib, B. (1995). *Sogdian Dictionary Sogdian-Persian-English*. Tahran: Ferhangan Publications.
- Hamilton, J. R. (1986). *Manuscripts ouigours du IXe-Xe siècle de Touen-houang, I*, Paris 1986, 1-206; *Manuscripts ouigours du IXe- Xe siècle de Touen-houang, II*, 207- 352.
- Karaman, Ahmet. (2022). *Eski Türkçede İkillemeler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kaya, C. (2021). *Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İsi, H. (2022). *Tantrik Türk Budizmi Metinlerinde Budist Şahsiyet ve Varlıklar (Tematik ve Dilsel İnceleme)*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Ölmez, M. (2017). “Eski Uygurca İkillemeler Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, LXV/2, s. 243-311.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türkischen Sprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Rong X., Galambos I. (çev.). (2013). *Eighteen lectures on Dunhuang*, Brill, Leiden, 547 p. [9789004250420]
- Röhrborn, K. (1977-1998). *Uigurisches Wörterbuch: Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien Lieferung 1-6: a-ärñäk*, Steiner, Wiesbaden.
- Soothill, W. E. ve Lewis, H. (1937). *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd.
- Soyer, A. (2023). *Dunhuang Mağarası’nda bulunmuş 9. ve 10. yüzyıla ait eski Uygurca el yazmaları*. Yayınlanmamış doktora tezi, Düzce Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Düzce.
- Tekin, Ş. (1962). *Mani dininin Uygurlar tarafından devlet dini olarak kabul edilisinin 1200. yıldönümü dolayısı ile birkaç not (762-1962)*. *TDAY Belleten 1962*, 1-11. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (2019). *Uygurca Metinler II-Maytrisimit-Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidâi Bir Dram*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tokyürek, H. (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm terimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Wilkins, Jens (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch - Deutsch – Türkisch Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*. Universitätsverlag Göttingen: Herausgegeben von der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- Wilkins, Jens (2021). *Uigurisches Wörterbuch - Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*. Germany: Franz Stein er Verlag.
- Zieme, P. (2010). *The Manichaeian Turkish Texts of the Stein Collection at the British Library*.// *Journal of the Royal Asiatic Society*. Series, 3/(20). p. 255-266.

Tıpkıbasımlar

El yazması 1. Or. 8212/124¹⁰

El yazması 2. Pelliot Chinois 2961V¹¹

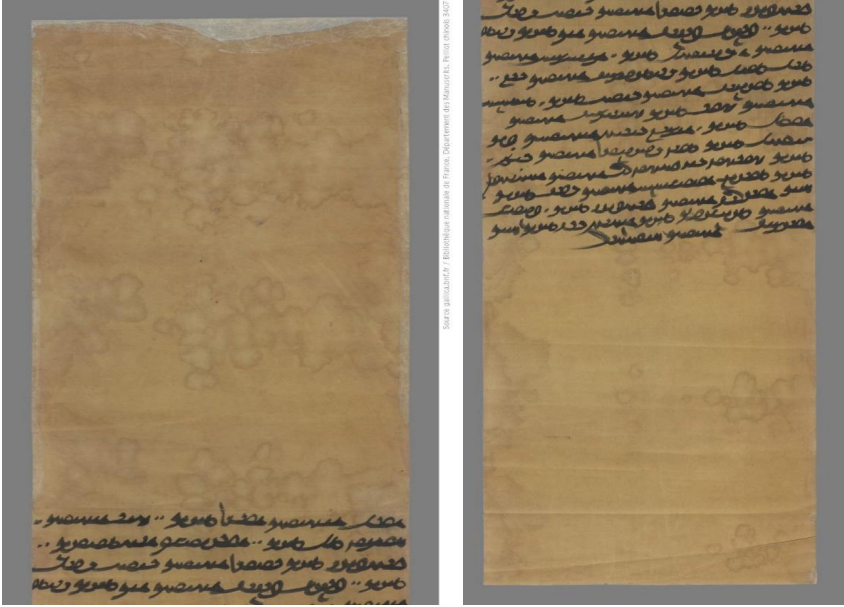

Source: gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France, Département de Manuscrits, Manuscrits Chinois 2961.

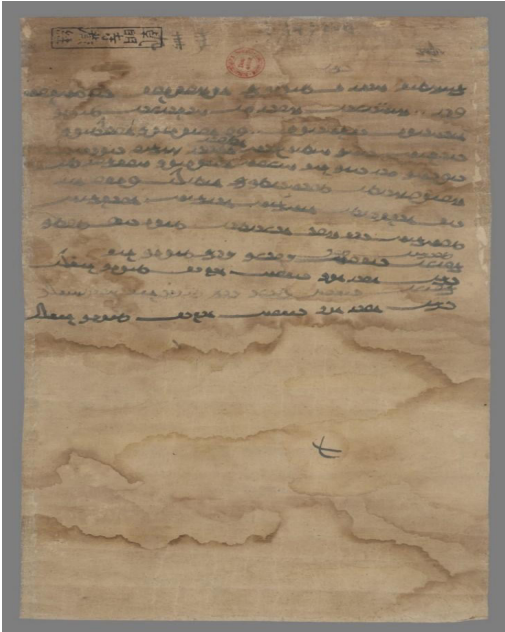
¹⁰ Hamilton, 1986: 286.

¹¹ <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8302292c.r=Pelliot%20Chinois%202961?rk=21459;2>

El yazması 3. Pelliot Chinois 3407V¹²

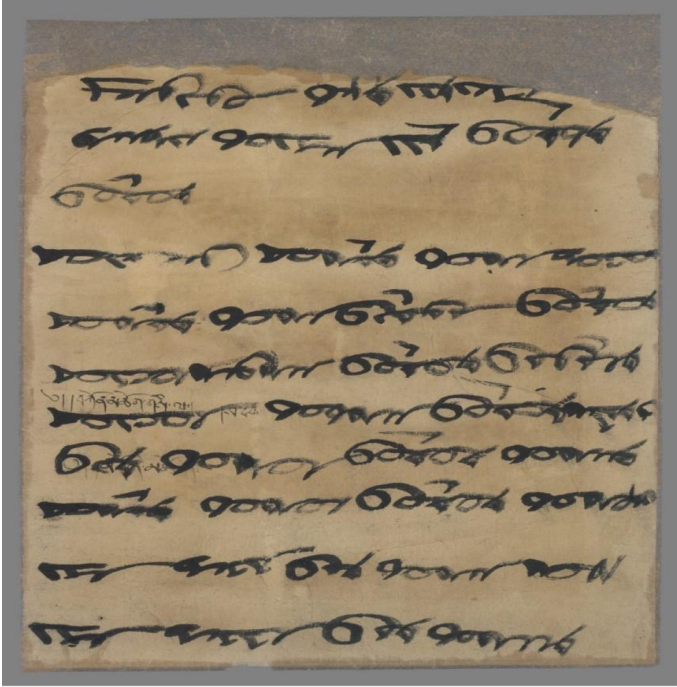
El yazması 4. Pelliot Chinois 3072V¹³

¹² <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b83024670.r=Pelliot%20chinois%203407?rk=21459;2>

¹³ <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8300713v.r=Pelliot%20Chinois%203072?rk=21459;2>

El yazması 5. Pelliot Chinois 2969V¹⁴

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, Pelliot chinois 2969

¹⁴ <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8300650s.r=Pelliot%20Chinois%202969?rk=21459;2>